

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

Závěrečná zpráva o řešení
specifického výzkumu pro rok 2011

Kyberšikana v adolescenci

za KSocP PdF UHK

předkládá Mgr. Gabriela Slaninová

ÚVOD

Výzkumné téma se zabývá kyberšikanou v období časně a střední adolescence. V úvodní části zkoumá postoje adolescentů k informačním a komunikačním technologiím, k virtuálnímu prostředí a následně zjišťuje postoje ke kyberšikaně. Jsou zde zohledněny role oběti a agresora, nahlížen je kontext reálného a virtuálního prostředí ve vztahu k realizaci agresivního chování. Nedílnou součástí analýzy je zjištění subjektivních předpokladů motivace zkoumaných adolescentů k agresivnímu chování ve virtuálním prostředí. Rovněž je zjišťováno předpokládané chování adolescentů v roli oběti. V rámci zpracování tématu se předpokládá využití dotazníků, modelových situací, doplněním je hand test. Zpracované téma v kontextu např. se subjektivními předpoklady motivace není zatím v české provenienci časté a svým charakterem přispívá k hlubší analýze období adolescence v současné medializované společnosti i k rozvoji sociální pedagogiky jako oboru.

Adolescenci můžeme diferencovat na fázi časnou, střední a pozdní. Významnou hodnotou pro adolescenty jsou sebepojetí, sebereflexe a seberegulace. Proces sebereflexe a hledání vlastní identity v období adolescence se odehrává v konkrétním kulturním i sociálním prostředí. Kromě odpovědí na otázku „kdo jsem“ je pro adolescenty důležité vědomí vlastní stability, kompetence a pohody. Zejména v pozdní adolescenci jsou časté otázky týkající se vlastního místa a směřování, ale také otázky směřující ke spokojenosti s vlastním životem (Macek, 2003).

Diferenciace adolescence dle Macka (2003) přináší následující charakteristiky v konkrétních jednotlivých fázích:

- Časná adolescence zahrnuje období od deseti do třinácti let je charakteristická především změnami tělesnými. Psychické a sociální změny se dějí v důsledku pubertálních změn a příkladem je mimo jiné také zvýšení zájmu o vrstevníky opačného pohlaví. (Macek, 2003) Současní časní adolescenti mohou svůj zájem o vrstevníky rozšířit o online přátelství s vrstevníky z různých světových kultur. Případně jim virtuální prostředí sociálních sítí nabízí možnosti k uzavírání přátelství s těmi, které znají výhradně v online prostředí. (Slaninová, Havigerová, 2011)
- Střední adolescence začíná od 14 let a končí v 16 letech. Jde o období vlastních úvah a hodnocení adolescentů. V této fázi můžeme nejvíce pozorovat tzv. specifický životní styl adolescentů, kteří se snaží odlišovat například oblečením, preferují specifickou hudbu. (Macek, 2003) Hodnocení a sebehodnocení může v současné době probíhat právě prostřednictvím informačních komunikačních technologií. Děje se tak v rámci různých „sekcí“, např. na sociálních sítích, jako je hlasování, chaty, sdílená témata, blogy, statusy, profily... (Slaninová, Havigerová, 2011)
- Pozdní adolescence se datuje od sedmnácti let a končí kolem dvacátého roku. Tato fáze explicitně směřuje k dospělosti, je zde akcentován sociální aspekt identity – potřeba někam patřit, něco sdílet s druhými. Kromě toho se v této fázi adolescent zabývá myšlenkou své osobní perspektivy ve vztahu ke své budoucí profesi, ale i s ohledem na své partnerské vztahy. (Macek, 2003)

Kyberšikana (cyber bullying) bývá označována jako jednání, kdy agresor využívá elektronické prostředky k ubližování druhým. Podobně o kyberšikaně hovoří např. Hinduja, Patchin (2008, s. 152): „*Kyberšikana je zneužití ICT k cílenému ubližování a obtěžování oběti*“. Smith, Mahdavi, Carvalho a kol. (2008, s. 376) definují kyberšikanu jako: „*úmyslné, opakující se a nepřátelské chování jedince nebo skupiny s cílem ublížit oběti za použití informačních a komunikačních technologií.*“ Mesch (2009, s. 387) označuje kyberšikanu jako: „*užívání informačních a komunikačních technologií k úmyslnému zraňování druhých.*“

Jedná se např. o hlasování, diskuse a pomluvy na účet konkrétního jedince, s cílem mu ublížit, ponížit ho, zesměšnit. Z výzkumného šetření projektu E-bezpečí mj. vyplývá, že téměř polovina českých dětí je vystavena některé z forem kyberšikany. V rámci výzkumu byly sledovány nejčastější projevy kyberšikany, mezi které patří např. dehonestující útoky (nadávky, urážení nebo ponižování realizované pomocí textových zpráv, e-mailů, na chatu, v diskuzi a dále publikací zesměšňujících fotografií, audio nebo audiovizuálních nahrávek), vyhrožování a vydírání, útoky na elektronické účty (e-mailové, diskuzní, účty ke vzdělávacímu prostředí atp.) a jejich manipulaci, případně zneužití např. ke kyberšikaně. Z výše zmíněných projevů jsou děti nejčastěji vystaveny nadávkám, urážkám nebo ponižování v rámci SMS zpráv, e-mailů, na chatu nebo v diskuzi, dále musí řešit napadení svého elektronického účtu nebo výhrůžky a zastrašování. (Krejčí, Kopecký, 2009)

ŘEŠENÍ A VÝSTUPY PROJEKTU

Cíle projektu

Tento specifický výzkum byl zaměřen na následující dílčí cíle:

1. Získání, analýza a interpretace dat o postojích adolescentů k informačním a komunikačním technologiím.
2. Získání, analýza a interpretace dat o postojích adolescentů ke kyberšikaně.
3. Zjištění subjektivních předpokladů motivace k agresivnímu chování adolescentů ve virtuálním prostředí.
4. Zjištění předpokládaného chování časných a středních adolescentů v roli oběti při setkání s kyberšikanou.
5. Zjištění vztahu agresivního chování v reálném a virtuálním prostředí.
6. Poukázání na možnosti pedagogických pracovníků a poradenských pracovníků v pomáhajících profesích, na úlohu školy při tvorbě např. preventivních programů.
7. Začlenění výsledků výzkumných šetření do sylabů předmětů Výchovné poradenství, Základy krizové intervence, Krizová intervence a Sociálně psychologický výcvik.

Projekt se soustředil na výše uvedené cíle v tomto časovém sledu – viz tab. č. 1.

Tabulka č. 1: Časový harmonogram

březen 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ vytvoření pracovního týmu, rozdělení zodpovědností za oblasti ▪ výběr a vytvoření metody vhodné pro získání
-------------	--

	požadovaných údajů
březen a duben 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ pilotní nasazení zvolené metody, její další specifikace a doplnění na základě potřeby, terénní šetření
květen - červen 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ analýza získaných dat z dotazníku
červen – září 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ analýza získaných dat z modelových situací ▪ zpracování příspěvků do odborného tisku a na konferenci v zahraničí
září – listopad 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ prezentace dílčích závěrů a zkušeností na konferencích, v odborném tisku a seminářích
listopad 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ aplikace získaných námětů do sylabů vybraných předmětů;
prosinec 2011	<ul style="list-style-type: none"> ▪ závěrečná zpráva

Řešitelský kolektiv

- Realizace projektu probíhala od jara roku 2010 pod vedením řešitelky Mgr. Gabriely Slaninové.

Na projektu se velkou měrou podíleli i studenti magisterských studijních programů Sociální pedagogika:

Realizace a zpracování výsledků z dotazníků, modelových situací a hand testu:

Lucie Novotná, Petra Sochorová, Michaela Vacková

Vlastní řešení projektu

- Projekt vycházel z obsahové analýzy dostupných odborných pramenů.
- Dalším výzkumným nástrojem bylo dotazníkové šetření, s předpokládaným oslovením cca 200 respondentů. Celkově bylo nakonec osloveno 250 respondentů. Data získaná prostřednictvím dotazníkového šetření byla podrobena statistické analýze. Při vyplňování dotazníků adolescentům asistovali studenti. Za využití dotazníků bylo mj. zjištěno, že adolescenti denně využívají ICT, byly prokázány rozdíly v motivech u chlapců a dívek. Chlapci využívají virtuální prostředí k online hrám a tráví zde čas, když se nudí, dívky naproti tomu vyhledávají virtuální prostředí pro možnost komunikovat a být v kontaktu s ostatními. Z toho vyplývá i rovina setkávání s kyberšikanou. Bez rozdílu pohlaví se respondenti shodují v názoru, že kyberšikana je nebezpečná a striktně ji odmítají. Z 250 respondentů se s kyberšikanou setkala necelých 20 jedinců a to pouze jedenkrát, nikoli opakovaně.
- Nosnou metodou sběru dat byly modelové situace realizované ve fokusních skupinách za spolupráce studentů. Tato metoda přinesla zjištění o předpokládaných motivech k agresivnímu chování ve virtuálním prostředí a potvrdila předpokládaný vztah reálného a virtuálního prostředí v tématu kyberšikany mezi adolescenty. Nejčastějšími předpokládanými motivy pro agresivní chování ve virtuálním prostředí byl negativní vztah k oběti a tendence pomstít se za stejné jednání útočníkovi. V roli

oběti se lišily odpovědi chlapců a dívek na tendenci reagovat směrem k vypořádání se s kyberšikanou. Chlapci, oproti dívkám, značně více inklinují k pomstě, častěji by se obrátili na policii, mají tendenci sejít se s kyberagresorem tváří v tvář. Dívky naproti tomu více často vyhledají sociální oporu u svých blízkých.

- Doplnující výzkumnou metodou bylo využití hand testu. Na základě zpracování výsledků se potvrdila tendence chlapců reagovat spíše přímou fyzickou agresí oproti dívkám, které inklinují k agresi nepřímé, verbální.
- Základní soubor výzkumného šetření tvořili adolescenti v ČR. Adolescenti byli vybráni specificky, protože v této kategorii se setkáváme s maximálním využíváním informačních a komunikačních technologií. Orientační ověření aktuální situace u adolescentů se může stát podkladem pro eventuální návrhy programů primární prevence na školách, případně může být využito při výuce informatiky. Cílovou skupinu projektu tvořili adolescenti ve věkovém rozmezí 11-15 let (období časně a střední adolescence).

Výstupy projektu

1. Výsledky výzkumu byly publikovány za spoluautorství studentek na zahraniční konferenci a v odborném tisku (Turecko, 2011, Media4u, 2011 viz příloha B).
2. Získané výsledky byly komparovány s odbornými prameny, popř. obdobně zaměřenými šetřeními realizovanými u nás či v zahraničí. Náměty a výstupy pro praxi byly předány základním a středním školám, kde byl průzkum realizován.
3. Na podzim byly dílčí výsledky a výstupy konzultovány s odborníky v ČR (Praha, Brno). Na základě těchto diskusí, komparací získaných výsledků s obdobnými šetřeními a následných analýz jsou některé výstupy začleňovány do obsahu předmětů výchovné poradenství, Základy krizové intervence, Krizová intervence a Sociálně psychologický výcvik.
4. Obsahová analýza vybraných výsledků slouží jako pilotní studie plánovaného výzkumného projektu SV (případně GAČR) pro rok 2012. Byla zahájena odborná diskusní setkání s cílem přípravy podkladů pro podání projektu - specifikace projektového záměru, cílové skupiny a aktivity, rozšíření řešitelského kolektivu, partnerství (tuzemské i zahraniční), finanční náročnosti řešení apod.

VÝDAJE NA ŘEŠENÍ PROJEKTU

V souladu s plánovanými výdaji se podařilo pokrýt základní náklady na realizaci záměru. Rozpočet byl rozplánován na pokrytí tří oblastí – stipendia studentů podílejících se na realizaci projektu, další náklady a nutné materiální zabezpečení související se záměrem. Čerpání přidělených prostředků vzhledem k plánovanému rozpočtu je uvedeno v tabulce č. 2.

Tabulka č. 2: Přehled čerpání schválených finančních prostředků

			Plánováno	Výdaje	Přesahy oproti plánu
1.	Stipendia		18 300		0
		Novotná	6 100	6 100	0
		Sochorová	6 100	6 100	0
		Vacková	6 100	6 100	0
2.	Materiálové náklady		5 700		0
	Odborná zahraniční literatura		3 000	1 869	- 1 131
	Desky s drukem		0	729	+ 729
	Pořadač pákový		0	1 422	+ 1 422
	Tonery cartridge		1 700	1 680	- 20
	Papír bílý		1000	0	- 1 000
3.	Další náklady		1 000		- 1000
	Konferenční poplatky (náklady přesunuty do položky služby)		1000	0	-1000
4.	Služby		4000		+ 2000
	Překlad a korektury textu (anglický jazyk)		4000	5000	+ 1000
	Zhotovení posteru na konferenci		0	1000	+ 1000
5.	Cestovné		1000		- 1000
	Výdaje spojené s cestou na konferenci (náklady přesunuty do položky služby)		1000	0	- 1000
	Celkem		30 000	30 000	0

Zdůvodnění čerpání jednotlivých položek

Spotřební materiál byl využit v rámci tvorby a přípravy dotazníkového šetření, v rámci jeho distribuce, záznamu a uchování dat. Dále byl využit pro prezentaci výsledků šetření a publikační výstupy.

Materiálové náklady:

- zakoupená odborná literatura byla využita pro obsahovou analýzu odborných pramenů

Stipendia:

- stipendia studentům ve spojitosti se sběrem, zpracováním a analýzou dat z dotazníků, modelových situací a hand testu

Další náklady:

- konferenční poplatky pro řešitele nebyly využity a finanční prostředky byly se souhlasem pana proděkana Heřmana přesunuty do položky služby a dle plánu vyčerpány (viz příloha C)

Služby:

- výdaje spojené s překladem textu a korekturou textu a posteru v anglickém jazyce

Cestovné:

- cestovné nebylo využito a finanční prostředky byly se souhlasem pana proděkana Heřmana přesunuty do položky služby a dle plánu vyčerpány

V Hradci Králové dne 2. 1. 2012

PŘÍLOHY

Příloha A – Vzor dotazníku a modelových situací

Příloha B - Příspěvky přednesené na konferencích a příspěvky publikované v odborném tisku
(v tištěné podobě)

Příloha A

Dotazník

1. Jsem: chlapec – dívka
2. Co se ti jako první vybaví, když se řekne kyberšikana? ...
3. Jak bys charakterizoval, co je **kyberšikana**, někomu, kdo tento pojem slyší poprvé: ...
4. Odkud víš o kyberšikaně? **Kde** všude jsi o ní četl-a/slyšel-a:

☐ ...	☐ ...
☐ ...	☐ ...
☐ ...	☐ ...
5. Kyberšikanu: *naprosto odmítám – spíše odmítám – nejsem proti – jsem pro*
6. Kyberšikana je pro mě: *zajímavý jev – moderní jev – nebezpečný jev – jiné (doplň):...*
7. **Zažil** jsi někdy kyberšikanu na vlastní kůži? *ano opakovaně – ano jedinkrát – ne*
 - a. Pokud ano, popiš, o co šlo: ...
8. Už sis někdy na někom **vyzkoušel** kyberšikanu? *ano opakovaně – ano jedinkrát – ne*
 - a. Pokud ano, popiš, o co šlo: ...
9. Máš vlastní mobilní telefon? *ano – ne* (pokud ne, skoč na otázku č. 10)
 - a. Jak často ho používáš? ...
 - b. Co tě nejčastěji vede k jeho používání? **Vyjmenuj motivy**

☐ ...	☐ ...
☐ ...	☐ ...
☐ ...	☐ ...
 - c. Co tě nejlépe charakterizuje: *Život bez mobilu si...*

☐ <i>nedokážu představit</i>
☐ <i>dokážu představit, ale nerad-a</i>
☐ <i>bez problému dokážu představit</i>
10. Máš k dispozici počítač?

☐ <i>ano, vlastní</i>
☐ <i>společný se sourozenci/rodiči</i>
☐ <i>nemám</i>

 - a. Jak často ho používáš? **Doplň:** ...
 - b. **Označ všechny** programy/ funkce, používáš – potom **podtrhni, co používáš nejčastěji**

☐ <i>internet</i>
☐ <i>email</i>
☐ <i>blog</i>
☐ <i>PC hry</i>
☐ <i>online hry</i>
☐ <i>ICQ</i>
☐ <i>chat</i>
☐ <i>skype</i>
☐ <i>facebook</i>
☐ <i>jiné sociální sítě: ...</i>

Modelové situace pro roli kyberoběti

1) Někdo Ti začne posílat obtěžující, výhružné nebo Tobě nepříjemné zprávy formou sms, mailem nebo po icq. Co budeš za takových okolností nejspíš dělat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

2) Někdo Ti ukradne Tvé heslo a potom začne zneužívat Tvůj účet. Co budeš v takové situaci dělat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

3) Někdo Tě začne na blogu pomlouvat a nebo na něm zveřejňovat intimní, osobní informace o Tobě. Co budeš dělat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

4) Někdo o Tobě začne zveřejňovat lživé informace a obrazový materiál (záznamy klasické šikany, násilného chování, pornografické fotografie s Tvojí tváří) na webových stránkách nebo je bude šířit po telefonu. Jak se v takovém případě budeš chovat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

5) Někdo Ti pošle obrázek nebo videonahrávku, kde je Tvůj kamarád nebo učitel zesměšňován a ponižován. Jak se zachováš?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

6) Dozvíš se, že se o Tobě hlasuje na internetu. Hlasování má charakter urážek. Co budeš v takové situaci dělat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

7) Při online hrách Tě někdo začne slovně napadat, zamykat hrací místnost, bude o Tobě rozesílat online lži nebo Ti začne nabourávat Tvůj účet. Jak se zachováš?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

8) Neustále Tě někdo bude obtěžovat tím, že Ti bude posílat viry, bude Tě hackovat... Jak se s tím vypořádáš?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

9) Od někoho Ti začnou chodit pornografické nebo jinak obtěžující maily a zprávy. Co s tím budeš dělat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

10) Někdo pod Tvým jménem začne například Tvým kamarádům rozesílat obtěžující zprávy, maily, vulgární fotografie nebo videa... Co budeš dělat?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik by sis věděl rady? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že se to stane? (vůbec) • • • • (max.)

Modelové situace pro roli kyberagresora

1) Představ si, že někomu začneš posílat obtěžující, výhružné nebo jemu nepříjemné zprávy formou sms, mailem nebo po icq. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

2) Představ si, že někomu ukradneš heslo a potom začneš zneužívat jeho účet. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

3) Představ si, že někoho začneš na blogu pomlouvat a nebo o něm zveřejňovat intimní, osobní informace. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

4) Představ si, že začneš o někom zveřejňovat lživé informace a obrazový materiál (záznamy klasické šikany, násilného chování, pornografické fotografie s jeho tváří) na webových stránkách nebo je budeš šířit po telefonu. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

5) Představ si, že někomu pošleš obrázek nebo videonahrávku, kde je jeho kamarád nebo učitel zesměšňován a ponižován. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

6) Představ si, že začneš o někom hlasovat na internetu. Hlasování má charakter urážek. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

7) Představ si, že při online hrách někoho začneš slovně napadat, zamykat hrací místnost, budeš o něm rozesílat online lži nebo začneš nabourávat jeho účet. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

8) Představ si, že neustále někoho budeš obtěžovat tím, že mu budeš posílat viry, budeš ho hackovat... Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

9) Představ si, že někomu začneš posílat pornografické nebo jinak obtěžující maily a zprávy. Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

10) Představ si, že někomu pod jeho jménem začneš například jeho kamarádům rozesílat obtěžující zprávy, maily, vulgární fotografie nebo videa... Co by Tě k tomu motivovalo?

- Volná odpověď:

- Nakolik je to podle Tebe pro něj ohrožující? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik budeš mít pocity viny? (vůbec) • • • • (max.)
- Nakolik Ti přijde pravděpodobné, že to uděláš? (vůbec) • • • • (max.)

Příloha B

Text příspěvku na zahraniční konferenci ICEPSY 2011, Turecko, Istanbul (sborník vyjde v průběhu ledna 2012, příspěvek akceptován, do sborníku zařazen)

International Conference on Education and Educational Psychology (ICEEPSY 2011)

Relationship between cyberbullying and readiness for aggressive behavior in middle adolescence

Gabriela Slaninova

Lecturer and researcher in psychology, University of Hradec Králové, Faculty of Education, Rokitanského 62, Hradec Králové, 500 03, Czech Republic

Jiri Haviger

University of Hradec Králové, Faculty of Informatics and Management, Rokitanského 62, Hradec Králové, 500 03, Czech Republic

Lucie Novotna

University of Hradec Králové, Faculty of Education, Rokitanského 62, Hradec Králové, 500 03, Czech Republic

Petra Sochorova

University of Hradec Králové, Faculty of Education, Rokitanského 62, Hradec Králové, 500 03, Czech Republic

Michaela Vackova

University of Hradec Králové, Faculty of Education, Rokitanského 62, Hradec Králové, 500 03, Czech Republic

*

^bSecond affiliation, Address, City and Postcode, Country

Abstract

The paper deals with the cyberbullying and aggression in adolescence. There are in the paper defined the basic terms of aggression, bullying, cyber violence and cyberbullying. The theoretical issues and typological approaches to cyber bullying are described: methods and techniques of cyberbullying, types of aggressors. The aim of our study is to explore relationship between cyberbullying and aptitude to aggressive behaviour in middle adolescence (age 12-15). There were tested 250 pupils.

© 2011 Published by Elsevier Ltd. Selection and/or peer-review under responsibility of Dr. Zafer Bekirogullari of Cognitive – Counselling, Research & Conference Services C-crsc.

Key words: Adolescence, cyberbullying, cyberviolence, aggression, victim, aggressor

1. Adolescents and ICT

Adolescence, which is the period from childhood to adulthood, may be dividend according to Macek (2003) into early adolescence, middle adolescence and older adolescence. The division features the following characteristics in its particular stages: 1. Early adolescence includes the period from the age of ten to thirteen and it is characterised by physical transition, which foremostly manifests itself in increased interest in peers of the opposite sex. Another manifestation which may appear at this age is online friendship with peers from various world cultures. Virtual space off ers them possibility to become friends with people who they know only from online environment. (Slaninová, Havigerová, 2011) 2. Middle adolescence begins at the age of fourteen and ends at the age of sixteen. It is the period of

* Corresponding author. Tel.: +420-495-063-133
E-mail address: gabriela.slaninova@uhk.cz

independent thinking and critical evaluation of others. The stage is characterised by oddities in the lifestyle. Adolescents try to differ in the way they dress or in the type of music they listen to. Nowadays, evaluation and self-evaluation may be administered via social networks, Internet chats, blogs, etc., by means of various types of interactions, such as: voting, chatting, shared topics, blog ranking, status monitoring, profile viewing. (Slaninová, Havigerová, 2011) 3. Late adolescence starts from the age of seventeen and it ends at about twenty years of age. This stage is explicitly directed towards adulthood. Social aspect of one's identity is accentuated, i.e. the need to belong somewhere, to share something with others. It is accompanied by formulation of plans for their future life in relation to future career and romantic partnerships (Macek, 2003).

2. Cyberviolence and cyberbullying

Cyberviolence is an aggressive act which is done via the ICT whose aim and purpose is to manipulate and exploit or harass. Among the forms of this type of violence we can include cyberbullying, child pornography, online sexual harassment, computer monitoring, online distribution of harmful materials, etc. (Slaninová, Havigerová, 2011) Similarly, Hinduja, Patchin (2008, p. 152) maintain that "cyberbullying is willful and repeated harm inflicted through the medium of electronic text". Smith, Mahdavi, Carvalho et al. (2008, p. 376) define cyberbullying as "an aggressive, intentional act or behaviour that is repeatedly and over time carried out by a group or an individual against a victim who can not easily defend him or herself" Mesch (2009, p. 387) and refer to cyberbullying as "the use of information and communication technologies to intentionally harm others."

3. Personality of cyber aggressors and victims of cyberbullying

A typical personality of cyber aggressors has not been clearly defined yet, and it is difficult to make a straight definition because of the fact that the only thing that a cyber aggressor has to possess is the ability to use ICT. The most common characteristics of the personality of an aggressor in conventional bullying, such as physical strength, ability to control others etc., are no longer required. Four types of cyber aggressors may be defined cyberbullying: (1) "vengeful angels" (often former victims of cyberbullying) (2) hungering for power (showing authority, in need for audience, often former victims of conventional bullying), (3) dirty girls (mostly girls in a group, call for audience) and unintentional aggressors (the tendency to respond in anger or frustration, they do not realize that they are aggressors). (How do you do, 2010). A typical victim of cyberbullying may be defined in a very complicated way, the reasons being similar to the above-mentioned personalities of aggressors. Virtual environment blurs certain facts or characteristics that a typical victim of face-to-face bullying tends to have. In online environment, it does not matter whether someone is a loner, an introvert or somehow different. Victims may be physically very strong individuals, extrovert and popular members of their school classes or other social groups, as well as people who are rather weak, closed, and positioned in the role of outsiders. (Slaninová, Havigerová, 2011)

4. Previous studies

So far, most studies have been devoted to examining cyberbullying among adolescents in a rather descriptive way. It surveys the incidence of adolescents' cyber awareness, the rate of encounters with cyber strategy balancing (passive, active). There are also studies on prevention for elementary and secondary schools. In recent years, there have been some interesting studies mapping the phenomenon of cyberbullying today. (Slaninová, Havigerová, 2011) In 2009, the research team of the E-bezpečí and PRVOK PdF UP project conducted a survey aimed at the presence of hazardous communication phenomena associated with the usage of ICT. It primarily focused on cyberbullying, cyber grooming, sexting and other phenomena, dangerous not only for pupils, but also for adult Internet users. Nearly 2,000 respondents from the Czech Republic were involved in the research, whose results confirmed the findings concerning the increasing trend of cyberbullying among Czech adolescents. Almost half of Czech children are exposed to some forms of cyberbullying. The research pursued the most common symptoms of cyberbullying, including dishonest attacks (insults, abuse and humiliation carried out via text messages, e-mail and on chat, in the discussion and publications of humiliating photographs, audio or audiovisual recordings), threats and extortion, attacks on electronic accounts (e-mail, chat, accounts of the educational environment, etc.) and their manipulation, or misuse, for example for cyberbullying. (Krejčí Kopecký, 2010). Nadace O2 and Civic Association AISIS published the results of recent research of the phenomenon of cyberbullying among Czech children, which mapped the situation in schools in the last six months. This research was conducted under the project *Minimization of Bullying*, which since 2005 has helped schools to combat bullying, and has recorded opinions of children aged 8 – 15 years. The findings showed that 10% of children in the past six months had fallen victim of cyberbullying. It showed poor understanding of this concept among children and little fear of cyberbullying. It confirmed the relationship between of cyberbullying and the atmosphere and relationships in the classroom and pupils' lack of confidence to entrust teachers with their problem. At the same time, it failed to confirm the idea of anonymous habitual aggressors, as evidently most of them attend the same class or school as the victim. (Šatrová, Vágnerová, Udatná, 2010).

A complex research is needed, which in addition to description and mapping of cyberbullying, can bring similar findings in the context of testing aggression. For counselling and therapeutic work with victims of cyberbullying, qualitative research in the form of case reports must be done in the Czech Republic.

If an adolescent meets an attitude, behaviour of another man face to face, he usually knows who such a person is, this meeting happens at a certain place and during certain circumstances. (Kolář, 2001) Such a meeting can, for sure, have immense traumatic consequences. If such a meeting is done through information and communication technologies, the victim is attacked at almost every place where it is possible to reach those technologies and it has no possibility to escape or fight against it. At the same time, aggressive behaviour is possible to see face to face; in the other case it is not possible to see any physical clues of violence. In both cases this activity brings psychological effects. (Gillespie, 2006).

5. Research survey

The research survey was passing off in April 2011 and the total number of participants from two towns in Czech Republic was 250. Namely there were 228 basic school pupils and 22 students of 6-year-grammar school. In this text we result from the project Specific research realized under the name "Cyberbullying in adolescence" at the Faculty of Education at the University Hradec Králové in 2011.

In the view of the examined topic and questions about individual opinions and experiences with cyber chicane and virtual violence the respondents were given the informed consents for their legal guardians. The legal guardians of three respondents were expressed disapproving. These respondents were not included in the survey. Respondents were given questionnaires that find out attitudes to information communication technologies, model situations for the role of a victim and for the role of an aggressor, finding out the attitudes to cyberbullying. The first three questions were answered immediately after receiving of a questionnaire to have the possibility to evaluate understanding of the term cyberbullying. Then the short chat about violence in the virtual environment passed off, the questions about cyberbullying was discussed in more details. Cyberbullying was discussed in the context with the face-to-face bullying, the common marks and differences were stressed. The discussion was focused on the attitudes of adolescents to the examined phenomenon. The particular topics were: understanding the term, information about cyber chicane, the individual experiences of the respondents and the relation to such a type of violence. During the discussion in addition the respondents expressed their interest about the topic of cyber-grooming. The following step was to finish the questionnaire and filling the model situations.

The questionnaire survey brought the following finding. In the area of understanding the term cyber chicane, 62.40% of respondents understands this term as a chicane actualized via information and communication technologies, 12.80% of respondents thinks it is psychological injury, for 6.4% of respondents it is physical injury, 3.6% considers it is pressure and 6% of respondents understands cyberbullying as a sort of violence. 14.06% of respondents mentions that the term cyberbullying does not mean anything for them. The source of information about cyberbullying for adolescents in majority (52.4%) was television. A very small number of pupils and students, in less then 5%, gained the information during the chat which was the part of the research survey. 38.8% of respondents is informed from the school, a little bit more, 39.2%, finds information via PC, 27.2% in press, 13.2 % from friends and schoolmates and 14% of respondents is given information about cyberbullying by their parents.

Another step was to find the relation of the respondents to cyberbullying. From the survey it is clear that 69.6 % of respondents rejects cyberbullying rigorously, 27.2% rejects it mostly and 2.8% of respondents is not against cyberbullying up to a principle. Cyberbullying is considered by the respondents in 17.6% to be an interesting phenomenon, in 14% as a modern phenomenon, 67.2% as a dangerous phenomenon. 5.6 % of the respondents chooses the possibility of the free answer and they think, for example, cyberbullying is a new, non-traditional phenomenon. From the answers finding the personal experience of the respondents with cyberbullying in the role of a victim it is clear that in 3.6% respondents meet cyber chicane repeatedly, 7.6% were the direct participants in the role of a victim once and 88.8% of the respondents was not in the role of a victim. From those who met cyber chicane directly were 3.61% victims of molestation and injury via SMS, in less then one percent was the victims of chatting in social nets and similarly less then one percent pornographic materials were sent. 2.8% of adolescents has the individual experience with cyber chicane in the role of aggressor and this experience repeats, 4.8 % mentions only one such an experience and 92.8% of respondents has no experience with cyberbullying in the role of aggressor at all. Those, who tried the role of an aggressor, speak about the experience with sending of molested and inconvenient SMS, mails (2%) and less then 1% falls to attacks in the form of voting about somebody in social nets.

From the surveyed respondents 99.6% have their own mobile telephone. 66.8% uses it several times a day, 24% uses their mobile telephone often and 9.2% of adolescents use it rarely. The most common motives to use mobile phones were to communicate with others, especially loved ones, in 81.2% through SMS and in 85.6%. through calls. 50.8% mentions as a motive the listening to music, 27.2% of respondents uses games to entertain themselves and the possibility to take photographs is a motive for 24.4%. Mobile telephone is further used as an alarm clock (14.8%), in 8% for sending MMS, and making video records, 1.2% of respondents uses their mobiles phones as stop clocks, 2.4% as calculator, 9.2% has and uses internet connection and 1.6% is motivated to use mobile telephone the possibility to connect with social net. The life without mobile phone is impossible for 27.2% of respondents, 58.4% are able to live without mobile phone but they would not be happy and 14.4% of surveyed adolescents can live without mobile phone with no problems. 46.8% of respondents has their own computer, 53.6% has the shared computer with their parents. 63.6% of adolescents use their computer daily, 32.4% often and 6 %rarely. Respondents use the following functions available through computer. Internet is used by 97.6% of the surveyed, 91.2% uses e-mail, one's own profile with facebook is found in 83.2%, 68.8 % plays PC games, 64% plays online games, 62.8% uses skype, 54% uses ICQ,

52.4% chat, 20.8% of respondents uses other social nets than facebook (f. e. you tube, people) and 15.2% use their computer to look or write blogs. In the most cases respondents use internet (82%), followed by social nets in 65.2%.

Model situations for the victim roles were divided in 10 types. At first respondents were asked how they would answer to annoying SMS, e-mails; then there was model situation with the topic of stolen password. The third model situation was vilification blog, the fourth one described publishing untrue information and imaging material with the victim face on the web-side or on the telephone, the fifth situation, when the victim is sent an absurd, derogative picture or a video of a friend or of a teacher. The sixth model situation represented internet voting, social nets voting, following with the seventh situation illustrating verbal attacking and locking of the playing room during online games, then the eighth one – sending viruses and hacking. The last but one model situation is constituted by sending pornographic materials and the tenth one so-called stolen identity, when the aggressor in the name of the victim sends annoying, vulgar materials – there we speak about vice cyberbullying. Respondents had the possibility of free answers and also postural scale to test to what extent they would have the feelings of threatening, to what extent they would know what to do and to what extent they assume the probability of appearance by particular cyberbullying type. From the enumeration of free answers there was established the following categorization. Passive reaction without claiming social support – ignorance, active reaction without claiming social support, realized through PC – aggressor addressing (confrontation), account blocking, new account making, profile and so on, active reaction with claiming social support within PC – web-sites administrator, server etc. addressing, one's friend addressing, correct wrong information about oneself, warning of an individual who is f. e. on absurd video. Active reaction realized in the real surrounding – parents, friends, police addressing, confrontation with an aggressor. By the model situation 1 with meeting annoying SMS or e-mails almost 1/3 of respondents have the tendency to ignore it and not to pay attention to aggressive behaviour. In the case of online aggressive behaviour more than 1/3 respondents would turn to their parents. 36.13% of respondents evaluated this situation as more likely not threatening on the scale, in 38.15% they would more likely know what to do and 47.69% of adolescents think that it is more likely impossible to meet this type of cyberbullying. When meeting stolen pass word and the following account misusing 66.76% of respondents would react with blocation, account erasing etc. 7.51% would correct untrue information. In 34.39% adolescents consider this situation to be rather threatening, 32.37% would know what to do for sure and 36.42% think it is rather impossible to meet this type of on-line aggressive behaviour.

Eventual vilification and publishing untrue information on blog solves 27.46% of respondents with ignorance, 14.74% addresses an administrator, again quite a big percentage turns to their parents (18.5%) and 14.45% would try to block this. At this type of cyber chicane there was noted a big rate of assumed feeling of threatening (36.13%), 32.66 % would more likely not to know what to do with such behaviour, 40.5% of respondents assumes not to meet it. Publishing untrue information and picture material (f. e. pornographic photomontage) on the web-sites 25.2% of adolescents would react with ignorance, 36.99% would address their parents and 18.50% would contact the police.

Model situations for the aggressor role were advisedly identical as model situation for the victim role. There was the difference in categorization of free answers of the question, what would be the respondent's motive of such type of on-line aggressive behaviour. Category number 1 assumed respondent's passivity and the answers "nothing", "I can't imagine", "I would never do it", category 2 involved motivation of the respondent to pay back the same aggressive behaviour to another individual, category 3 involved motivation of the respondent to have revenge on something, those respondents that would be motivated with the desire to revenge somebody else who is not able to defend himself, chose number 4. Motives within the framework of the fifth category were negative relation to the victim, anger, hate, category 6 involved motives of desire to enjoy oneself, to provoke, in the seventh category for respondents the motive for on-line aggressive behaviour was boredom and in the eighth category adolescents were motivated with desire to prove they are able to do it (f. e. to steal one's pass word, to hack somebody, to send another individual something unacceptable etc.). Then the attitude scale was optimized to the aggressor role. This scale tested feelings that aggressor assumed for victim threatening, guilt feeling and probability of realization of such behaviour from the aggressor side. The level of intensities for particular phenomenon was preserved as well as for model situation for the victim role – 1 – not at all, 2 – more likely not, 3 – more likely yes, 4 – most. The biggest number of motives at the model situation number 1 was the desire to revenge something (22.80%) and in 24.40% negative relation, anger etc. 37.60% of respondents assumes passivity at this type of aggressive behaviour. From the total number of respondents 35.20% assumes that such behaviour will be mostly threatening for the victim, 40.40% think in the role of aggressor they would have most the feelings of guilt. 77.60% of adolescents would never behave in such a way. For the model situation number 2 (stolen pass word and account misusing) were not found the basic differences in the frequency of motives incidence. The most of respondents think again they would never do it (42.80%), then there are motives like negative relation to the individual, anger, passion (17.60%) and so on, in 17.20% the motive is the desire to enjoy oneself and to provoke. 13.6% of respondents would be motivated with the desire to revenge and 11.20% would be motivated with the desire to pay back the same behaviour. 32.80% of respondents assume that such behaviour would be rather threatening for the victim, 32.40% would have most feelings of guilt in the role of aggressor and 76.80% of respondents would never behave in such a way. The model situation number 3 (blog malicious gossip) was evaluated by respondents in this way: 49.60% of respondents presupposes not to be motivated to such behaviour by anybody or anything, 18% of them considers the motive is anger against an individual, 15.60% would be motivated with revenge, 14% can see as a motive the desire to pay the same behaviour back. Adolescents assume such behaviour to be more likely threatening for victim (35.60%), 36.80% thinks to have most feeling of guilt and 84% agrees they would never do anything like this. In the model situation number 4 (false information and picture material) in the most cases respondents chose passive

behaviour (they would not be motivated to such behaviour) in 64.40%, 12.40% chooses the motive of revenge, for 11.60% hate or anger would be the motive. They marked such behaviour to be threatening at most (45.60%), in the role of an aggressor they would have the most feeling of guilt and in 89.20% they would never behave in such a way. For the model situation number 5 (ridiculous video) the same motives like motives for the previous model situations were typical. The motive of revenge was in 14.00%, hate and anger was the motive in 12.80%, 53.60% of respondents would not be motivated to send ridiculous video. For the first time there appeared the motive of entertainment and the desire to provoke – in 16.00%. More likely threatening is such behaviour for the victim according to 38.40% respondents, 39.60% would have the most feeling of guilt, 89.20% of the respondents supposes they would never do such a thing. The model situation number 6 described internet voting. With respect to the contemporary trend we presuppose the relation to social networks. The biggest number of respondents (42.00%) is not motivated to it at all, 22.80% marked the motive to be hate and anger, 14.00% the desire to entertain and provoke and revenge was noticed as a motive in 12.40%. The presupposed threatening of a victim was evaluated in the level of more likely yes (33.20%), the feelings of guilt from the position of an aggressor were again at most in 29.20% and the probability of occurrence of such behaviour is presupposed not to be at all by 73.60% of respondents. In the model situation number 7 there were tested appropriate motives of the respondents to attack the others online games. The most often motives were the following: hate and anger was the motive for 18.80% of respondents, for 10.00% the motive was to pay back the same to somebody else and like in the previous model situations the most of adolescents presuppose that they would be motivated by nothing (48.80%). The feelings of threatening by a victim is more likely supposed by 30.80% (most) of respondents, the biggest number of respondents (30.80%) would never have the feelings of guilt and 80.80% would never do anything like this. The model situation number 8 (virus sending and hacking) was evaluated in this way: 56.40% of respondents is not motivated to such behaviour and they would never do it, for 14.80% the presupposed motive would be hate and anger, in 11.60% they have tendency to revenge with the same behaviour. The most of respondents (37.20%) consider such behaviour to be most threatening for a victim, at the same time they would have most feelings of guilt (34.40%) and 86.40% of respondents claim that they would never do anything like this. In the model situation number 9 there was described pornographic materials sending. More than a half of respondents would never be motivated to such behaviour (66.40%). Then in this case the significant motive is the desire to entertain oneself and to provoke, in 12.80%, hate and anger would be a motive for 9.20% of adolescents. The biggest number of respondents presupposes the most feeling of guilt of a victim (in 31.20%), also the biggest number thinks (38.40%) the feeling of guilt by aggressor at the highest level and in 89.20% they would not assume to realize anything like this. The model situation number 10 tested the assumed sending of bothering materials, SMS, mails etc. in the name of a victim. This model situation finishes with the following results. The slight majority (52.80%) of respondents does not presuppose to be motivated to anything like this. Hate and anger is the second most common motive (16.40%) followed by the motive of revenge – in 16.00%. Another common motive was the desire to entertain oneself and to provoke (9.60%). Like in the majority of the previous model situations the respondents presuppose the most feelings of threatening of a victim (34.00%) and at the same level they consider such behaviour would be more likely threatening for a victim (34.00%). The respondents assume in the role of an aggressor they would have the feelings of guilt at the most level (35.60%). Like in the previous cases they think they would never do anything like this (84.40% of respondents). As less significant motives there was the motive to revenge his or her friend, boredom and ability to behave in this way. Mostly those motives did not cross the rate of 5%. The reason can be that the bigger number of respondents involved, f. e. the motive of boredom to the category the desire to entertain and to provoke. The motive at the level of ability to behave in this way appeared here and there – only a few boys (younger adolescents). There we can expect effort to control and understand information and communication technologies, in the context and tendencies of adolescents to experiment with the relations and surrounding and then with limit exploring.

6. Conclusion

The results showed that adolescents tend to contact their parents when they meet with cyberbullying. This is in contrast with the E – bezpečí research. More than a third of respondents said they know what to do or whom to ask for help. Differences are between sexes. Boys have a tendency to ask for help from a policy or to meet with the aggressor. Girls have a greater tendency to confide in someone close.

For the majority of respondents there is the typical attitude that they would not be motivated to cyberbullying and that they would never do anything like this. Again there we can find connection with adolescent position which is strict. For adolescents it is typical statement: „it cannot happen to me, I would never do anything like this ...“ and often it does not fit with reality. Another often motive there was hate and anger – there we can consider connection of real relations and virtual environment. From the researches realized to these days it implies that cyberbullying is linked with the previous relations of individuals. Online aggressive behaviour can be a reaction against aggressive behaviour in the real environment, at the same time the virtual environment is the possibility for those individuals who can feel in their behaviour safely. The often motive was the desire to entertain and to provoke - it can be connected with the border finding and environment testing.

7. References

- GILLESPIE, A., A. (2006), *Cyber-bullying and Harassment of Teenagers: The Legal Response*, in: *Journal of Social Welfare & Family Law*, no. (28) 2.
- HINDUJA, S., PATCHIN, J.W. (2008), *Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization*, in: *Deviant Behavior*, no. (29) 2.
- KOLÁŘ, M. (2001) *Bolest šikanování*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-014-3
- KOPECKÝ, K., KREJČÍ, K. (2009) *Kyberšikana u českých dětí - závěry z výzkumného šetření projektu E-Bezpečí a Centra PRVOK* (září – listopad 2009), cit. 29. 6. 2009. (CyberBullying at Czech Children –the research survey results from the project E-Safetyand Center PRVOK (September – November 2009), quot. 29 June 2009. Available from <http://prvok.upol.cz/index.php/vyzkum>.
- MACEK, P. (2003) *Adolescence*. 2nd edition. Prague: Portál.
- MESCH, G.S. (2009), *Parental Mediation, Online Activities, and Cyberbullying*, in: *CyberPsychology & Behavior*, no. (12) 4.
- SLANINOVÁ, G., HAVIGEROVÁ, J., M. (2011) *Cyberbullying in Adolescence*. In NOWOSAD, I., MILKOWSKA, G. (A Child in School Setting), Torun: Adam Marszalek. ISBN 978-83-7611-906-9
- SMITH, P., K., MAHDAVI, J., CARVALHO, M., et al. (2008) *Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils*, in: *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, no. (49) 4. *STOP cyberbullying* (2010), in: http://www.stopcyberbullying.org/parents/how_it_works/index.html
- STOP cyberbullying* (2010) cit. 2010-07-29. How do you do handle cyberbully. Dostupné z: <http://www.stopcyberbullying.org/parenst/howdyyoudohandleacyberbully.html>.
- ŠATROVÁ, I., UDATNÁ, J., VÁGNEROVÁ, K. (2010) *Projekt Minimalizace šikany* (Project Minimalization of bullying), in: http://www.nadaceo2.cz/_pub/8d/c4/59/169820_314183_TK_kybersikana_vyzkum_presskitt.pdf.

Text příspěvku do odborného časopisu Media4u (příspěvek odeslán do redakce v daném termínu, akceptace příspěvku zatím neoznámena)

Hlavní nadpis článku

Subjektivní předpoklady motivace adolescentů k agresivnímu chování ve virtuálním prostředí

Upřesňující nadpis (např. Část 2. - xxxxxxxx)

Hlavní nadpis článku anglicky (u anglicky psaných článků česky)

Subjective assumptions motivating adolescents to aggressive behavior in a virtual environment

Upřesňující nadpis anglicky (u anglicky psaných článků česky)

Autor

Gabriela Slaninová

Pracoviště autora česky

Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky

Pracoviště autora anglicky

University of Hradec Králové, Faculty of Education, Department of Social Pedagogy

Resumé v jazyce článku

Internet a v poslední době sociální sítě zasahují do života mladých lidí. Adolescenti zde mohou navazovat nové kontakty, udržovat již navázané vztahy a osobní přátelství. Příspěvek se zabývá tématy agrese a motivace k agresivnímu chování u adolescentů. V současné době se můžeme setkávat s agresivním chováním ve virtuálním prostředí. Cílem příspěvku je informovat o předpokládaných motivech adolescentů k agresivnímu chování v kyberprostoru.

Summary (resumé anglicky, u anglicky psaných článků česky)

Internet and more recently social network extended the life of young people. Teenagers can make new contacts, maintain already established relationships and personal friendships here. The paper deal with themes of aggression and motivation for aggressive behavior in adolescence. Currently, we meet with aggressive behaviour in a virtual environment. Aim of this paper is to inform about the expected motives to adolescent's aggressive behavior in cyberspace.

Text článku, včetně tabulek a obrázků

Agrese

Agrese může být v celé své šíři projevů chápána od součásti našeho chování, přes porušování sociálních norem a svobody druhého člověka až po cílené ubližování druhé osobě – fyzické nebo psychické. O společensky tolerované formě agrese hovoříme v souvislosti s asertivitou. S tématem agrese a agresivity je do jisté míry spojeno téma moci – může nás těšit mít moc nad někým z našich blízkých, nad spolužáky, spolupracovníky, ale také nad klientem, s kterým se setkáváme jako pomáhající, například v terapeutickém vztahu. Čermák (1999) hovoří o rozdělení agrese na rovinu instrumentální a emocionální. V instrumentální rovině agrese usilujeme o dosažení cíle, přičemž může a nemusí být zraněn někdo další. Naproti tomu emocionální agrese je v souvislosti s afektem, silnou negativní emocií a je sama o sobě cílem. Jiné rozdělení, které diferencuje kognitivní a afektivní složku agrese, nabízí Berkowitz (Berkowitz in Čermák, 1999). Agresi rozlišuje

na vědomě kontrolovanou a agresi impulzivní. V souvislosti s prezentovaným tématem je třeba zohlednit agresi přímou a nepřímou a rovněž verbální a fyzickou. Pro zkoumané téma předpokládaného online agresivního chování je zásadní především nepřímá verbální agrese. Taková agrese je realizována pomluvami, hostilními poznámkami, žerty (Čermák, 1999). V současné době není nezbytně nutné takové jednání realizovat v reálném prostředí. Virtuální prostředí umožňuje, i za zachování naší absolutní anonymity, realizovat nepřímou verbální agresi v celé škále projevů. V posledních letech jsou populární a především u adolescentů oblíbené sociální sítě (např. Facebook, Lidé.cz, My Space, Twitter...). Zde, konkrétně na Facebooku, je možné o někom hlasovat, být tak členem skupiny, která adresuje pomlvy vybranému jedinci, a nebo pomlvy přímo vytvářet. Kromě výše zmíněného sem patří také symbolická agrese (Čermák, 1999), realizovaná formou kreseb,

básní atd. V současné době je možné v kyberprostoru vytvářet různě karikované fotografie, obrázky, zveřejňovat videa, fotomontáže. Takové chování je typické pro tzv. kyberagresory. Prostřednictvím informačních a komunikačních technologií cíleně a úmyslně ubližují potencionální oběti, která se nemůže nebo nedovede bránit. Podle Čermáka je možné agresii definovat jako: „...záměrné jednání, jehož cílem je ublížit jinému člověku.“ (Čermák, 1999, s. 14)

Motivace

Motivací rozumíme tendenci být aktivní výběrovým a organizovaným způsobem. Motiv lze vymezit jako pohnutku k aktivitě, motiv je činitel, který usměřňuje chování jedince k vědomému či nevědomému cíli. Pokud motivujeme, podněcujeme pohnutku, incentivu. (Švancara, 1986 srov. Nakonečný, 1995)

McDougall ve své teorii motivace zdůrazňuje význam vrozených sklonnů pro chování, které je především účelové. Tolmanova teorie motivace zahrnuje determinaci chování několika proměnnými ve vzájemné interakci. Chování je motivováno pudů v podobě nerovnováhy v homeostatickém systému. Young tvrdí, že chování je motivováno uvolněním energie potřebami – v tomto případě chápanými jako biologické stavy nerovnováhy. O chování motivovaném psychologickými proměnnými – motivačními rysy, a v dospělosti nezávislém na biologických potřebách, hovoří Allport. V Lewinově teorii motivace se setkáváme s chováním motivovaným určitým napětím, zapříčiněným biologickými potřebami nebo např. záměry. Hull přikládá velký význam primárním pudům, které motivují veškeré chování. Hebbova teorie předpokládá „zajištění“ chování energií (determinovaná aktivitou nervového systému) a organizování a řízení chování získanými kognitivními proměnnými. (Švancara, 1986)

K základním motivačním faktorům patří výše zmíněná potřeba, kterou prožíváme subjektivně jako nedostatek něčeho, co je pro nás nezbytné. Kromě základních biologických potřeb sem zahrnujeme celou škálu potřeb vyšších – viz například typologie dle Maslowa. Pessó a Boyden (2010) hovoří ve svém terapeutickém směru o pěti základních

potřebách – potřebě péče, místa, bezpečí, podpory a limitu. V přímé práci s klientem v náročné životní situaci se můžeme setkávat s deficitem výše zmíněných potřeb různé intenzity i délky trvání a stejně tak se s tímto setkáváme při práci s agresivním klientem. Výrost, Slaměnik (2008) řadí k motivačním faktorům také potřebu moci. Tu je možno definovat jako touhu někoho ovládat, ovlivňovat, řídit, mít nad ním kontrolu. Často je potřeba moci kompenzací pocitu méněcennosti a slouží k zvyšování vlastní hodnoty (Adler, 1994). Potřeba moci může být motivem pro online agresory, kteří svými útoky v kyberprostoru oběť limitují - mohou tak činit v podstatě kdykoli a zvyšují si svoji hodnotu, aniž by se museli s kýmkoli přímo konfrontovat. Jediné, co potřebují, je jistá dovednost a orientace v informačních a komunikačních technologiích. Zájem je oproti potřebě vědomě aktivnější a je vázán ke konkrétnímu předmětu. Hodnoty a hodnotová orientace jako motivační faktory člověka a jeho činnost po psychologické stránce orientují. Postoj jako hodnotící vztah předpokládá pozitivní či negativní vztah k předmětu, jedinci. Stejně, jako motiv, se postoj vztahuje k zaměřenosti lidského chování nebo činnosti. (Výrost, Slaměnik, 2008) Z výsledků projektu specifického výzkumu u 250 adolescentů mj. vyplývá, že motivem pro agresivní online jednání je negativní vztah, postoj k oběti. Za východisko pro utváření nových motivů můžeme považovat podmiňování emocí, ale také napodobování modelů a důsledky vlastního chování. Opět lze konstatovat, že to, co nám přináší úspěch, uspokojení, potvrzení naší osoby, máme tendenci nadále opakovat. Jestliže pošleme výhrůžnou, obtěžující textovou zprávu, mail nebo zašleme fotomontáž, případně vyvěsíme na web materiál, který nějakým způsobem škodí jedinci, a přináší nám to pocity moci nad druhým člověkem, potvrzujeme si, že „na to máme“ – často proto, že v reálné situaci bychom si toto nedovolili. Nakonečný (1999) hovoří o zdrojích motivace interpersonálního chování, mezi něž zahrnuje mj. agresii – tendenci ubližovat druhým lidem fyzicky, verbálně nebo jiným způsobem. Dále upozorňuje na identifikaci s agresorem, tzv. defenzivní identifikaci. Smyslem je paralyzování útoků agresora. Tomuto

nasvědčují průběžné výsledky výzkumu, kde byli respondenti dotazováni na předpokládané motivy agresivního jednání v kyberprostoru. Většina z nich předpokládá, že na projev kyberšikany by reagovali stejně – oplátili by tímž útokem, aby dali agresorovi najevo, že se mu může stát totéž.

Adolescence

Adolescenci můžeme diferencovat na fázi časnou, střední a pozdní. Významnou hodnotou pro adolescenty jsou sebepojetí, sebereflexe a seberegulace. Kromě odpovědí na otázku „kdo jsem“ je pro adolescenty důležité vědomí vlastní stability, kompetence a pohody. Zejména v pozdní adolescenci jsou časté otázky týkající se vlastního místa a směřování, ale také otázky směřující ke spokojenosti s vlastním životem (Macek, 2003).

Diferenciace adolescence dle Macka (2003) přináší následující charakteristiky v konkrétních jednotlivých fázích:

Časná adolescence zahrnuje období od deseti do třinácti let je charakteristická především změnami tělesnými. (Macek, 2003) Současní časní adolescenti mohou svůj zájem o vrstevníky rozšířit o online přátelství s vrstevníky z různých světových kultur. Případně jim virtuální prostředí sociálních sítí nabízí možnosti k uzavírání přátelství s těmi, které znají výhradně v online prostředí. (Slaninová, Havigerová, 2011)

Střední adolescence začíná od 14 let a končí v 16 letech. Jde o období vlastních úvah a hodnocení adolescentů. (Macek, 2003) Hodnocení a sebehodnocení může v současné době probíhat právě prostřednictvím informačních komunikačních technologií. Děje se tak v rámci různých „sekcí“, např. na sociálních sítích, jako je hlasování, chaty, sdílená témata, blogy, statusy, profily... (Slaninová, Havigerová, 2011)

Pozdní adolescence se datuje od sedmnácti let a končí kolem dvacátého roku. Tato fáze explicitně směřuje k dospělosti, je zde akcentován sociální aspekt identity. (Macek, 2003)

Formy kybernetického násilí a online agresivního chování

Jednou z forem kybernetického násilí je dětská pornografie, která z více než jedné poloviny pochází z USA a téměř jedna čtvrtina z Ruska.

Za těmito velikány následuje Španělsko a poněkud překvapivě, s ohledem na důraz opatrování životního prostředí a propracovaný systém sociální pomoci, představitel severské evropské země – Švédsko (Madrinan, 2005). Taktéž v naší zemi se, bohužel, setkáváme s tímto fenoménem častěji než tomu bylo v letech minulých (První rok Internet Hotline, 2008).

Další variantou je kybergrooming. Agresoři se zde chovají tak, aby přiměli oběť k osobnímu setkání. Takové setkání může končit sexuálním zneužitím oběti, případně fyzickým násilím, zneužitím pro dětskou prostituci a k výrobě dětské pornografie. (Kopecký, 2010) Kybergroomingem jsou ohroženi jedinci, především děti, kteří tráví mnoho času v online prostředí a komunikují s neznámými lidmi.

Cyberstalking je počítačová forma stalkingu – opakovaného a stupňovaného obtěžování různých forem a intenzity. (Co je to stalking a cyberstalking, 2011) Příznivé ve vztahu k problematice stalkingu, potažmo cyberstalkingu je, že od r. 2010 je stalking trestným činem. Rovněž se mezi oběťmi nevyskytují děti.

Kyberšikana (cyber bullying) bývá označována jako jednání, kdy agresor využívá elektronické prostředky k ubližování druhým. Podobně o kyberšikaně hovoří např. Hinduja, Patchin (2008, s. 152): „Kyberšikana je zneužití ICT k cílenému ubližování a obtěžování oběti“. Smith, Mahdavi, Carvalho a kol. (2008, s. 376) definují kyberšikanu jako: „úmyslné, opakující se a nepřátelské chování jedince nebo skupiny s cílem ublížit oběti za použití informačních a komunikačních technologií.“ Mesch (2009, s. 387) označuje kyberšikanu jako: „užívání informačních a komunikačních technologií k úmyslnému zraňování druhých.“

Jedná se např. o hlasování, diskuse a pomluvy na účet konkrétního jedince, s cílem mu ublížit, ponížit ho, zesměšnit. Z výzkumného šetření projektu E-bezpečí mj. vyplývá, že téměř polovina českých dětí je vystavena některé z forem kyberšikany. V rámci výzkumu byly sledovány nejčastější projevy kyberšikany, mezi které patří např. dehonestující útoky (nadávky, urážení nebo ponižování realizované pomocí textových zpráv, e-mailů, na chatu, v diskuzi a dále

publikací zesměšňujících fotografií, audio nebo audiovizuálních nahrávek), vyhrožování a vydírání, útoky na elektronické účty (e-mailové, diskuzní, účty ke vzdělávacímu prostředí atp.) a jejich manipulaci, případně zneužití např. ke kyberšikaně. (Krejčí, Kopecký, 2009)

Výzkumné šetření

Výzkumné šetření proběhlo v dubnu a květnu 2011 na základních školách a gymnáziích v Královéhradeckém a Pardubickém kraji.

Jedním z cílů výzkumu bylo získat a analyzovat data vypovídající o subjektivních předpokladech motivů k agresivnímu chování ve virtuálním prostředí. Věková kategorie 250 respondentů, 228 žáků základních škol a 22 studentů šestiletého gymnázia, zahrnovala období časně a střední adolescence. Vzhledem ke koncipování výzkumu a věku respondentů byly zkoumaným osobám předloženy informované souhlasy pro jejich zákonné zástupce. Až na dvě výjimky zákonní zástupci vyslovili souhlas se zařazením svých dětí do výzkumného šetření.

Metodami sběru dat byly dotazník a modelové situace. Dotazník zjišťoval postoje adolescentů k informačním a komunikačním technologiím a ke kyberšikaně v rovině kognitivní, behaviorální a emocionální. Pro téma předpokládaných motivů k agresivnímu chování ve virtuálním prostředí tvořil orientační a úvodní metodu. Modelové situace byly koncipovány pro roli potencionálního kyberagresora a zjišťovaly subjektivně předpokládané motivy k agresivnímu chování (v tomto případě konkrétně ke kyberšikaně), dále byla zkoumána předpokládaná míra ohrožení pro oběť, pocity viny ve vztahu k agresivnímu jednání a pravděpodobnost takové jednání realizovat.

Analýza dat byla zaměřena v této fázi výzkumu na deskripci a orientovala se na zjištění frekvencí výskytu zkoumaných jevů.

Dotazníkové šetření přineslo následující zjištění. Internet používá 110 chlapců a 134 dívek, email 102 chlapců a 126 dívek. PC her, kde se předpokládala vyšší frekvence ve prospěch chlapců, se účastní 99 chlapců a 73 dívek. Opět předpokládaná diference dle pohlaví respondentů se objevila v používání sociálních sítí. Facebook používá a má zde profil 82 chlapců a 126 dívek. Můžeme

konstatovat, že dívky inklinují mnohem významněji ke komunikaci, sdílení a setkávání v rovině mezilidských vztahů, přičemž udržují ty stávající nebo zakládají nové (často existující pouze ve virtuálním prostředí). Naproti tomu chlapci mají vyšší tendenci trávit čas hraním PC her. Toto zjištění koresponduje se závěry výzkumného šetření projektu specifického výzkumu Konstrukce identity a experimentování s identitou na sociálních sítích u současných adolescentů – chlapci využívají internet, když se nudí a chtějí se bavit a dívky především pro komunikaci, vytváření a udržování mezilidských vztahů (Stašová, Slaninová, Žumárová, 2010). Informace o tématu kyberšikany mají respondenti nejvíce z médií – pro 131 je zdrojem informací televize, 99 se o kyberšikaně dovědělo na počítači a 68 respondentů získalo informace z tisku. Následuje druhý frekventovaný zdroj informací, část respondentů má informace o kyberšikaně také ze školy.

Kladný vztah ke kyberšikaně vyjádřil z 250 žáků a studentů pouze jeden respondent. Naopak proti kyberšikaně se jednoznačně staví nadpoloviční většina respondentů (73 chlapců a 101 dívek). Za nebezpečnou považuje kyberšikanu rovněž nadpoloviční většina dotazovaných, v poměru 67 chlapců ku 101 dívkce. Ve vztahu k agresivnímu chování ve virtuálním prostředí bylo zjištěno, že z celkového počtu 250 respondentů se jako kyberagresor zachovalo 7 chlapců a 4 dívky, a to pouze jedenkrát. Opakovaně realizovalo nějaký druh kyberšikany 5 chlapců a 2 dívky. Ve výčtu konkrétního jednání se jednalo nejčastěji o zamykání hrací místnosti u PC her – toto se týkalo výhradně chlapců. Dívky se orientovaly směrem k zasílání textových zpráv a mailů. Předmětem byly v tomto případě pomluvy (např. na sociálních sítích), napadání, nepravdivé a dehonestující informace. Realizované jednání koresponduje s rozdílnou tendencí využívat virtuální prostředí dle pohlaví. V dotazníkovém šetření se neprokázal rozdíl mezi výše zmíněným v rovině časně a střední adolescence.

Z vyhodnocení modelových situací pro předpokládanou roli agresora byly vybrány, s ohledem na předchozí zjištění v dotazníkovém šetření, následující formy kyberšikany.

Zasílání zraňujících a výhrůžných textových zpráv a mailů, dále hlasování a pomluvy na sociálních sítích, zabraňování ve hře a napadání protihráče při PC hrách. U všech výše zmíněných modelových situací byla zaznamenána vysoká četnost zamítavých odpovědí. Respondenti jsou toho názoru, že k takovému jednání by je většinou nic nemotivovalo. Drobné rozdíly nacházíme u nejčastěji uvedených variant předpokládaného agresivního chování. V prvním případě se v 57 případech objevil motiv pomsty. Výčet 61 odpovědí vypovídá o kontextu kyberšikany s vztahy v reálném prostředí a jako motiv je uveden negativní vztah, nenávisť a zlost směrem k oběti. Méně než jedna polovina respondentů předpokládá, že takové jednání znamená pro oběť maximální pocit ohrožení, což koresponduje se stejnou četností předpokládaného pocitu viny u potencionálního agresora. Hlasování a pomluvy na sociálních sítích předpokládá ponejvíce motiv negativního vztahu k oběti, a to v 57 případech, 35 odpovědí vyznělo ve prospěch motivu bavit se, což může korespondovat s tendencí zejména dívek realizovat kyberšikany v kolektivu - typ kyberagresora nazvaný trefně „sprostý holky“ (Kavalír, 2009). Pro motiv pomsty svědčí 31 odpovědí. Předpokládané pocity ohrožení oběti vyjádřilo 83 respondentů a 73 žáků a studentů počítá s pocitem viny, pokud by se chovali takovým způsobem. Předpokládaná motivace realizovat kyberšikany v rámci PC her by byla dle výpovědí respondentů motivována zejména negativním vztahem k oběti/protihráči, a to v 47 případech. Touha oplatit oběti to samé jednání byla zvolena jako motiv celkem 25krát. U této modelové situace byla zjištěna diference v pocitech viny

potencionálního agresora. Oproti předchozím variantám kyberšikany respondenti spíše nepředpokládají pocity viny a tato odpověď se objevuje 77krát. Je možné vidět souvislost mezi motivem oplatit to samé jednání a tendencí nemít pocity viny. Je zde patrna tendence oběti ukázat agresorovi, že to samé dovede také (viz téma defenzivní identifikace v úvodní části textu). Pocit ohrožení na straně oběti předpokládalo 77 respondentů. nejednali. Závěr

Nejčastější a nejvíce frekventovanou odpovědí na předpokládanou motivaci ke zkoumanému agresivnímu chování – kyberšikaně, bylo „nic“. Většina respondentů předpokládá, že ke kyberšikaně by je nic nemohlo motivovat a že by toto nikdy neudělali. Můžeme hledat souvislost s adolescentním postojem, který je striktní. Pro adolescenty je typické tvrzení: „...mně se to stát nemůže, to bych nikdy neudělal...“ a často se ve výsledném efektu neslučuje se skutečností. Častým motivem pro agresivní chování byly nenávisť a zlost – zde můžeme předpokládat přesah reálných vztahů do virtuálního prostředí. Z doposud realizovaných výzkumů vyplývá, že často je kyberšikana v návaznosti na předchozí vztahy jedinců a online agresivní chování může být reakcí na agresivní chování v reálném prostředí. Rovněž je virtuální prostředí příležitostí pro ty jedince, kteří se zde ve svém jednání cítí bezpečněji a jednají případně anonymně nebo pod jinou identitou.

Příspěvek vznikl jako výstup z Projektu specifického výzkum pro rok 2011, realizovaného na UHK, na téma Kyberšikana u adolescentů (zak. 2118, činnost. 1210, prac. 01280).

Použití zdroje (citace podle normy ISO 690, příklad číslované a datované citace)

ADLER, A. (1994) *Psychologie dětí*. Praha. Práh. 1994. ISBN 80-85809-22-2.

Co je to stalking a cyberstalking. [cit. Dne 2011. 09.17.]. Přístup z: <http://cms.e-bezpecni.cz/content/view/23/38/lang.czech/>

ČERMÁK, I. (1999) *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár Nad Sázavou. Fakta. 1999. ISBN 80-902614-1-8.

HINDUJA, S. - PATCHIN, J., W. (2008) Cyberbullying: an exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*. 2008, 29, 2, P. 129-156.

Internet hotline – nadace naše dítě. [cit. Dne 2011.09.17.]. Přístup z: http://www.internethotline.cz/data/cj_letak_internet_hotline.pdf

KAVALÍR, A. (ED.) (2009) *Kyberšikana a její prevence – příručka pro učitele*. Plzeň. Dragon press. 2009. ISBN 978-80-86961-78-1.

- KOPECKÝ, K. (2010) *Kybergrooming – nebezpečí kyberprostoru*. Olomouc. Net university. 2010. ISBN 978-80-254-7573-7.
- KREJČÍ, V. - KOPECKÝ, V. (2009) *Kyberšikana u českých dětí - závěry výzkumného šetření projektu e-bezpečí a centra prvok za listopad 2009*. In [online]. [s.l.] : [s.n.], 2010 [cit. 2010-08-16]. Dostupné z www: <<http://prvok.upol.cz/index.php/vyzkum/37-kyberikana-u-eskych-deti-zavry-z-vyzkumneho-eteni-projektu-e-bezpei-a-centra-prvok-zai-listopad-2009>>.
- MACEK, P. (2003) *Adolescence*. Praha. Portál. 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- MADRINAN, C. (2005) *Violence against children in cyberspace*. Dostupné z <http://www.ecpat.net/eng/publications/index.asp> (příspěvek studie do osn: wsis and e-child protection: protecting children from sexual exploitation through icts)
- Nadace naše dítě. (2008) Internet hotline. První rok internet hotline: stovky oznámení dětské pornografie na internetu. Dostupné z: <http://www.nasedite.cz/webmagazine/articles.asp?idk=408&ida=481>
- MESCH, G., S. (2009) Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *Cyberpsychology & behavior*. 2009, 12, 4, P. 387-393.
- NAKONEČNÝ, M. (1995) *Psychologie osobnosti*. Praha. Portál. 1995. ISBN 80-200-0628-1.
- NAKONEČNÝ, M. (1999) *Sociální psychologie*. Praha. Academia. 1999. ISBN 80-200-0690-7.
- PESSO, A. - BOYDEN, D. - VRTBOVSKÁ, P. (2009) *Úvod do Pesso Boyden System Psychomotor*. Tišnov. Scan. 2009. ISBN 80-86620-15-8.
- SMITH, P., K. - MAHDAVI, J. - CARVALHO, M. A KOL. (2008) Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychology & psychiatry*. 2008, 49, 4, p. 376-385.
- SLANINOVÁ, G. - HAVIGEROVÁ, J., M. (2011) *Cyberbullying in adolescence*. In Nowosad, I., Milkowska, G. A child in school setting, torun. Adam Marszalek. 2011. ISBN 978-83-7611-906-9. (s. 278-297)
- STAŠOVÁ, L. - SLANINOVÁ, G. - ŽUMÁROVÁ, M. (2010) *Internet social network in the contemporary adolescents lives*. In applied computer science, international conference on applied computer science - Malta, September 15-17, 2010, p. 279-284. ISSN 1792-4863. ISBN 978-960-474-225.
- ŠVANCARA, J. (1986) *Emoce, city a motivace*. Praha. Státní pedagogické nakladatelství. 1986. 1. vyd. 185 s..
- VÝROST, J. - SLAMĚNÍK, I. (2008) *Sociální psychologie*. Praha. Grada publishing. 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.

Kontaktní adresa autora (vč. e-mailu)

Gabriela Slaninová, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky, Rokitanského 62, 500 03.

e-mail: gabriela.slaninova@uhk.cz

Recenzovali (pokud má autor nezávislé recenzenty)

Doc. PhDr. Jan Lašek, CSc.

Mgr. Václav Maněna, Ph.D.

